

УДК 336.02

Рейкін В.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ВПЛИВ ПОДАТКОВОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ НА ТІНІЗАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто вплив податкового навантаження на тінізацію національної економіки на міжнародному рівні. Акцентовано увагу на поліваріантності фіскальних оптимумів Лаффера та здійснено порівняння податкового навантаження на підприємства та обсягів тінізації економіки на міжнародному рівні. За допомогою кореляційного аналізу виявлено нечіткий взаємозв'язок між детермінантою «податкове навантаження» на підприємства та рівнем тіншової економіки. Співставлення статистичних даних різних країн світу дає змогу виокремити таку закономірність: зростання податкового навантаження призводить до збільшення обсягів тіншової економіки нерівномірно: при наближенні до певного порогового (критичного) рівня темпи наростання тінізації змінюються більш суттєво. Наведено основні схеми, спрямовані на уникнення (tax avoidance) чи ухилення (tax evasion) від оподаткування: «податкова яма», «скрутка».

Ключові слова: податкове навантаження, тінізація економіки, ПДВ, оптимум Лаффера, адміністрування.

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ ДЕТЕРМИНАНТЫ НА ТЕНИЗАЦИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Рейкин В.С.

В статье рассматривается влияние налоговой нагрузки на тенизацию национальной экономики на международном уровне. Акцентировано внимание на поливариантности фискальных оптимумов Лаффера и проведено сравнение налоговой нагрузки на предприятия и объемов тенизации экономики на международном уровне. С помощью корреляционного анализа выявлена нечеткая взаимосвязь между детерминантой «налоговая нагрузка» на предприятия и уровнем теневой экономики. Сопоставление статистических данных разных стран мира позволяет выделить следующую закономерность: рост налоговой нагрузки приводит к увеличению объемов теневой экономики неравномерно: при приближении к определенному пороговому (критическому) уровню темпы нарастания тенизации меняются более существенно. Приведены основные схемы, направленные на избежание (tax avoidance) или уклонение (tax evasion) от налогообложения: «налоговая яма», «скрутка».

Ключевые слова: налоговая нагрузка, тенизация экономики, НДС, оптимум Лаффера, администрирование.

INFLUENCE OF TAX DETERMINANT ON NATIONAL ECONOMY SHADOWING

Reikin V.

The article deals with the influence of the tax burden on the national economy shadowing at the international level. Attention is drawn to the polyvariety of Laffer's fiscal optimums. Comparison of the tax burden on the enterprises and the shadow economy scope at the international level is made. The correlation analysis revealed ambiguous relationship between the determinant of "tax burden" on the enterprises and the shadow economy level. Comparison of statistic data from the different countries of the world makes it possible to distinguish the following regularity: the increasing the tax burden leads to increasing the size of the shadow economy unevenly: when approaching a certain threshold (critical) level, the growth rate of shadowing changes more significantly. The main schemes aimed at avoidance (tax avoidance) or evasion (tax evasion) from taxation: "tax pit", "twist", are presented.

Keywords: tax burden, economy shadowing, VAT, Laffer's optimum, administration.

Постановка проблеми. У ринковому господарстві рівень оподаткування офіційної економіки – одна із ключових детермінант, від якої безпосередньо залежать масштаби тінізації. Залежність «збільшення податкового навантаження – зростання тіншової економіки» не лінійна, спрощена і вірна лише частково, оскільки значну роль відіграє не тільки відносна чи абсолютна величина сплачуваних податків, а й складність та трудомісткість їхнього адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню впливу податкових аспектів на рівень тінізації економіки присвячені публікації таких вчених як

З. Варналія, І. Мазур, М. Флейчук, Ф. Шнайдера та багатьох інших вчених. При цьому пошук оптимальних параметрів податкової системи залишається перманентним.

Мета статті. Проаналізувати вплив податкового чинника на рівень тінізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїй теорії А. Лаффер доводив, що надмірне зростання податкового навантаження спричиняє збільшення обсягів тіншової економіки [7]. Концепція фіскальної «кривої Лаффера» базувалась на оптимумі податкового навантаження (35-37%), понад яке відбувалося скорочення

податкової бази, і як наслідок – зниження бюджетних доходів країни. У власних дослідженнях вчений використовував показник еластичності оподаткування: в міру зростання навантаження (норми оподаткування) еластичність збільшується, що зумовлює ухилення від оподаткування. Фактично А. Лаффер підтвердив тезу Дж. Кейнса, що в кризових умовах (чи стагнації) державна фіскальна політика повинна ґрунтуватись на зниженні граничних податкових ставок [1, с. 6]. У протилежному випадку збільшення податкового тягара призводить до низки негативних наслідків: сприяє практичній діяльності економічних агентів із використанням різноманітних «схем», спрямованих на уникнення (tax avoidance) чи ухилення (tax evasion) від оподаткування; стимулює додатковий попит на корупційні дії. При цьому застосування репресивних заходів призводить лише до тимчасових, ситуаційних результатів.

Подальші емпіричні дослідження інших вчених виявили, що просте зниження податків не обов'язково призводить до детінізації економіки у довгостроковій перспективі [3, с. 106; 4, с. 27]. Встановлений взаємозв'язок між податковим навантаженням та масштабами тіньової економіки не завжди однозначно прямо пропорційний та складніший порівняно із теорією А. Лаффера. Зокрема, Є. Балацький акцентує увагу на тому, що для відносно менш збалансованих економічних систем, спостерігається нестійкість та поліваріантність фіскальних оптимумів Лаффера [2, с. 70]. М.І. Флейчук також зауважує, що високе податкове навантаження обумовлює надмірні обсяги тінізації для країн із трансформаційною економікою та низькими доходами [6, с. 112]. В табл. 1 наведена позитивна залежність масштабів тіньової економіки від рівня податкового навантаження в різних країнах.

Таблиця 1. Порівняння податкового навантаження на підприємства та рівня тінізації економіки в Україні та окремих країнах світу

№ з/п	Країна	Податкове навантаження (Total Tax Rate), %	Порівняно з Україною, п.п.	Обсяги ТЕ, % ВВП
1	Болгарія	27	-25,2	30,6
2	Естонія	49,4	-2,8	26,2
3	Казахстан	29,2	-23	33,8
4	Киргизстан	29,0	-23,2	33,1
5	Кіпр	24,5	-27,7	24,8
6	Латвія	35,9	-16,3	23,6
7	Литва	42,6	-9,6	25,8
8	Мальта	41,5	-10,7	24,3
9	Польща	40,3	-11,9	23,3
10	Росія	47,0	-5,2	41,2
11	Румунія	42	-10,2	28
12	Таджикистан	81,8	29,6	43,1
13	Туреччина	41,1	-11,1	27,8
14	Україна	52,2	X	47,1
15	Хорватія	20	-32,2	27,7

Джерело: сформовано автором за даними Світового банку та Ф. Шнайдера [8, с. 120-122; 9, с. 6; 10, с. 17].

Відповідно до табл. 1 мікроекономічний рівень виявляє нечіткий взаємозв'язок між детермінантою «податкове навантаження» на підприємства та рівнем

тіньової економіки – коефіцієнт кореляції становить 0,5; однак, за вибіркою із п'яти країн, яким властиві порівняно максимальні масштаби тінізації (Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Україна), коефіцієнт кореляції підтверджує позитивну залежність – 0,9.

Як видно із табл. 1, Україні притаманне майже найбільше податкове навантаження на підприємства – 52,2% (вищий рівень лише в Таджикистані), що на 11,6% переважає середній рівень розвинених європейських країн за даними «Paying Taxes-2016» [8, с. 120-122]. Хоча податковий чинник домінує в якості однієї із ключових причин тінізації економіки, проте, як показує кореляційний аналіз, чіткої однозначності не існує. Наприклад, у Греції величина податкового навантаження на підприємства досить висока – майже 50%, що супроводжується рівнем тінізації економіки близько 22%; одночасно в таких країнах як Австрія та Франція податковий тягар сягає відповідно 52% і 63%, однак обсяги тіньової економіки в цих державах, за даними Ф. Шнайдера, одні із найнижчих серед держав ЄС – 8% та 12% [9, с. 6]. Необхідно зауважити, що чим вищий рівень розвитку країни, тим фактично більше фіскальне навантаження на суб'єктів господарювання може бути в державі без критичних загроз для тінізації її національної економіки.

Співставлення статистичних даних різних країн світу дає змогу виокремити таку закономірність: зростання податкового навантаження призводить до збільшення обсягів тіньової економіки нерівномірно: при наближенні до певного порогового (критичного) рівня темпи наростання тінізації змінюються більш суттєво. Дослідження, які проводилися НІСД доводять, що ця ж властивість характерна і для України [5, с. 76].

Окрім проблеми пошуку оптимуму загального рівня податкового навантаження, в Україні найбільш проблемним аспектом є зловживання із основним бюджетоутворюючим податком – ПДВ. Процес уникнення (ухилення) від сплати ПДВ еволюціонував в окрему тіньову індустрію з багатомільярдними оборотами, особливо притаманну зовнішньо-економічній діяльності та сфері торгівлі.

Схеми оптимізації сплати ПДВ з'явилися фактично відразу із його введенням. Однією із найбільш поширених типових схем є т.зв. «податкова яма». Її суть полягає у створенні спеціального підприємства, яке формує податковий кредит на основі фіктивних операцій з продажу товарів чи послуг; відповідно контрагенти такого підприємства при переведенні безготівкових коштів на його розрахунковий рахунок отримують документи, які надають право на зменшення податкових зобов'язань, а також певну готівкову суму. Орієнтовна вартість таких тіньових послуг становить близько 10-15%. При цьому готівкові кошти найчастіше використовуються для виплати зарплат у «конвертах», що дає змогу додатково оптимізувати сплату ПДФО та ЄСВ. Діяльність «схемних» підприємств, як правило, супроводжується корупційними діями на користь представників різних державних органів, насамперед – податкових служб.

У 2012-2014 рр. виникла тенденція до монополізації «податкових ям»: функціонували маргінальні «майданчики», які масштабно «торгували» фіктивним податковим кредитом. Це дозволяло його покупцям суттєво зменшувати свої зобов'язання за ПДВ, а окремим привілейованим суб'єктам – отримувати відшко-

дування з держбюджету. Проте, у 2015 році набули чинності відносно радикальні зміни до ПКУ, спрямовані на спрощення обліку та сплати ПДВ: запроваджена система електронного адміністрування (СЕА) та ПДВ-рахунки. Зазначене реформування призвело до мінімізації функціонування «податкових ям», які використовували найбільш поширену схему «емісії» фіктивного податкового кредиту підприємствами-одноденками, залишивши можливості коригування величини податкового кредиту лише за рахунок прямого «ручного» втручання у СЕА ПДВ на найвищому рівні.

Система потребує подальшого вдосконалення, оскільки залишаються незрозумілими підстави вибіркового просування компаній в реєстрі на відшкодування ПДВ, а також невирішені окремі проблеми адміністративного характеру. Зокрема, недопустимо запроваджувати додатковий овердрафт (ліміт реєстрації податкових накладних без грошового поповнення ПДВ-рахунку), оскільки така норма призведе до повноцінного поновлення функціонування «податкових ям». Окрім того, СЕА ПДВ ґрунтується фактично на касовому методі визначення дати формування податкових зобов'язань. Тому перехід від «правила першої події» до визнання моменту оплати – цілком логічна трансформація, яка б дозволила обмежити можливості маніпулювання з податковим кредитом.

Загалом вважаємо, що запровадження СЕА ПДВ слід оцінювати як ефективний інструмент детінізації у податковій сфері. Одночасно необхідно констатувати, що із введенням депонування коштів на спеціальних ПДВ-рахунках відбулося вилучення значної частини обігових коштів підприємств.

Після введення СЕА акценти оптимізації сплати ПДВ змістилися у бік домінування іншого способу – т. зв. «скручування». Його суть полягає в тому, що фактично придбана та офіційно розмитнена імпортна продукція із оплатою ПДВ на митниці продається за готівкові кошти без документального оформлення. При фактичній відсутності товар обліковується як нереалізований без виникнення податкових зобов'язань зі сплати ПДВ та з невикористаним податковим кредитом. У подальшому імпортер здійснює «пересорт» (змінює асортимент та номенклатуру своєї продукції) з наступною передачею свого податкового кредиту іншим суб'єктам за начебто офіційно продані товари (чи надані послуги). У результаті підприємство-імпортер отримує безготівкові кошти, повертаючи контрагентам готівку за відрахуванням певної суми. Орієнтовна вартість реалізації такої операції становить 8-13%. Модифікація зазначеної схеми може використовуватися на практиці і в межах країни. При цьому місце імпортера займає національний виробник, а «скрутка» здійснюється дистриб'ютором,

що реалізує товари масового споживання кінцевому покупцю (населенню) на ринках за готівку без реєстрації податкових накладних.

Вищенаведені схеми свідчать про те, що ключові проблеми ПДВ стосуються, насамперед, адміністрування цього податку, а не його ставки. Тому реформування податкової системи повинне спрямовуватися також на суттєве спрощення обліку та сплати податків.

У напрямі вдосконалення податкового адміністрування із 2014 року в Україні запроваджено ряд важливих змін:

- прийнята реформа структури ДФС, згідно якої утворюється єдиний територіальний орган на рівні регіону із підпорядкуванням податкових інспекцій та митниць; при цьому функція аудиту та обслуговування найбільших платників податків переводиться на рівень областей і великих міст, а районні інспекції втрачають контролюючі функції та перетворюються винятково на сервісні відділи;

- реалізується єдина однорівнева процедура апеляцій платників податків, внаслідок якої очікується спрощення та прискорення адміністративних оскаржень рішень фіскальних органів;

- впроваджена система електронного адміністрування ПДВ;

- передбачене створення електронного кабінету платників податків з метою мінімізації контактів із податковими інспекторами;

- введено електронне декларування доходів та майна, яке фактично контролюють бенефіціарні власники; цим самим інспекційні органи отримали можливість здійснювати моніторинг, аналіз та контроль джерел фінансування значних витрат державних посадових осіб найвищого рівня.

Загалом реформування податкової системи належить до прерогативи Міністерства фінансів та повинне реалізовуватися одночасно із реформою ДФС. У зазначеному контексті для уникнення дублювання функцій розслідування економічних злочинів необхідно ліквідувати не тільки податкову міліцію, а й відповідні органи у складі СБУ та МВС, одночасно створивши демілітаризований фінансовий орган із прямим підпорядкуванням Мінфіну України. Це дасть змогу розділити функції збирання податків та розслідування фіскальних правопорушень. У процесі діяльності нового правоохоронного органу домінуючим має стати не податковий контроль, а аналітично-превентивна функція.

Висновки. Із представлених даних можна стверджувати, що залежність «збільшення податкового навантаження пропорційне зростанню тіньової економіки» не лінійна, спрощена і вірна лише частково, оскільки значну роль відіграє не тільки відносна чи абсолютна величина сплачуваних податків, а й складність та трудомісткість їхнього адміністрування.

1. Ананиашвили Ю. *Налоги и макроэкономическое равновесие: лафферо-кейнсианский синтез* / Ю. Ананиашвили, В. Папава. – Стокгольм: ИД «СА&СС Press», 2010. – 142 с.

2. Балацкий Е. *Инвариантность фискальных точек Лаффера* / Е. Балацкий // МЭиМО. – 2003. – № 3. – С. 62–71.

3. Вишневский В. *Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогообложения* / В. Вишневский, А. Веткин // Вопросы экономики. – 2004. – № 2. – С. 96–108.

4. Никитин С. М. *Теневая экономика и налогообложение* / С. М. Никитин, М. П. Степанова, Е. С. Глазова // МЭиМО. – 2005. – № 2. – С. 24–30.

5. *Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь* / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

6. Флейчук М.І. Взаємообумовленість мінізації, корупції і показників зростання економіки / М. І. Флейчук // Зб. наук. пр. «Економічний простір». – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2010. – № 36. – С. 109–121.
7. Laffer Arthur B. *The Economics of the Tax Revolt* / Arthur B. Laffer, Jan P. Seymour. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979. – 138 p.
8. *Paying Taxes 2016* / World Bank Group, 2016. – 152 p.
9. Schneider F. *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments* [Електронний ресурс] / F. Schneider. – 2015. – Режим доступу: www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf
10. Schneider F. *The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six Other Eastern Countries over the Period of 1999–2015* / F. Schneider // *Наук. журнал ХНЕУ "Економіка розвитку"*. – 2016. – № 2 (78). – С. 12-20.

E-mail: Vitaliyreikin@gmail.com